

BARÁTH VIKTÓRIA*

A donbászi munkaszolgálat a kigyósi túlélők emlékezetében

Rezümé A tanulmány a donbászi munkaszolgálatról szól a kigyósi elhurcoltak emlékezései alapján. Fő forrását a kigyósi túlélők képezték, akikkel egységes kérdések alapján összeállított mélyinterjút készítettünk a korabeli események történéseiről, valamint a munkában a rendelkezésre álló szakirodalom is megtalálható. Az első részében az 1944-es eseményeket, főleg a rendszerváltás utáni időszakot taglaljuk, amelyben részletesen kitérünk a szovjetrendszer kiépítésére, s annak negatív hatására a kárpátaljai magyarságra vonatkozóan. Munkánk fő részét képezi a második rész, amelyben a kigyósi szemtanúk visszaemlékezései alapján vizsgáltuk meg a donbászi események történéseit, magát a deportálás körülményeit, a lágerben töltött időt, s a hazatérés utáni beilleszkedésüket. Az utolsó kérdésben pedig a túlélők jövőképre mutattunk rá, hogy ők hogyan is látják a kárpátaljai magyarság ügyét, a fennmaradás esélyeit. Elmondható, hogy a kutatás elérte a célját, hiszen sikerült hiteles képet kapni a szovjet hatalom magyarelles politikájáról.

Резюме Темою роботи ми обрали дослідження пам'яті подій насильницьких переселень громадян с. Кідьош на примусові роботи в Донбас. Джерелом моїх досліджень послужили розповіді осіб, які повернулися із заслання методом анкетування та інтерв'ю. В першому розділі роботи йдеться про події 1944 року, тобто про наслідки зміни влади, розбудову рядянської системи та її негативний вплив на життя угорців на Закарпатті. В основній частині роботи йдеться про фактичні історичні події, про обставини депортації, час проведений в лагерьх та про адаптацію в суспільство після повернення додому. На основі опитування ми визначили картину того, як вони бачать в перспективі справу угорців на Закарпатті, про можливості збереження угорської меншини в середовищі української більшості. В результаті можна ствердити, що дослідження досягло своєї мети і ми змогли відтворити дійсну картину про антиугорську політику рядянського уряду.

I. fejezet

A szovjetrendszer kiépítése Kárpátalján

Kárpátalja számos XX. századi sorsfordulója közül a legtragikusabb 1944. szeptember 27-én kezdődött, ugyanis Ungvárról több mint 250 km-re, a Tatár-hágónál ekkor tört be területére a szovjet hadsereg.

Október 28-án Ungvár elfoglalásával gyakorlatilag megtörtént a vidék teljes szovjet katonai megszállása Csap kivételével. A ruszin/ukrán lakosság nagyobb része némi felszabadulásként élte meg a Vörös Hadsereg bevonulását, a magyarok számára ez üldöztetést, megtorlást hozott Kárpátalján.¹

A háború szabályait, a sebesült és beteg katonákkal, a hadifoglyokkal, a polgári lakossággal való bánásmódot az úgynevezett genfi egyezmények és a hágai konvenciók szabályozzák. Az 1864-ben Genfben megkötött első ilyen nemzetközi egyezmény kötelezte a hadviselő feleket, hogy humánusan bánjanak a beteg, sebesült katonákkal, ne alkalmazzanak semmilyen retorziót a polgári lakossággal szemben. Több ilyen nemzetközi dokumentum is leszögezte, hogy a polgári lakosság nem vonható felelősségre országa hadi cselekményeiért, nem internálható, kényszermunkára nem fogható. A lakosságot semmilyen esetben nem lehetett

* A II. RF KMF harmadéves, történelem-magyar szakos hallgatója

¹ Botlik József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Hatodik Sip alapítvány. Bp., 2000. 284. o.

deportálni, lakóhelyétől hosszabb időre elszállítani és munkatáborokban dolgoztatni. A hágai egyezmény leszögezte: az a megszálló hatalom, amely ezt megteszi, hadi bűncelekményt követ el. Mind a genfi, mind a hágai nemzetközi egyezményeket a cári Oroszország ratifikálta, majd a Szovjetunió is elismerte. Kétségtelen tehát, hogy a kárpátaljai magyar férfiak 18-tól 50 éves korig történt elhurcolása teljes mértékben kimerítette a nemzetközi jog megértésének fogalmát.

A 4. Ukrán Front 1944. november 13-án kelt 0036. számú határozatának alapján született meg a beregszászi városparancsnokság 2. számú parancsa, amelyben a következők voltak olvashatók:

1. Folyó év november 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és a német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.

Jelentkezni tartoznak német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig. A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika. A parancsot orosz és magyar nyelven sárga színű papírra nyomtatott falragaszok útján hozták a lakosság tudomására, a falvakban kidoboltatták. Ebben a parancsban nem volt szó arról, hogy a jelentkezési kötelezettségnek eleget tevő polgárokat közmunkára fogják fogni vagy valahová elviszik. A semmi rosszat nem sejtő magyarok eleget tettek a jelentkezési kötelezettségnek, ekkor hallottak először a háromnapos „malenykij robot”-ról, azzal hitegették őket, hogy mindössze három napot fognak dolgozni a németek által felrobbantott utak, hidak, építmények romjainak eltakarításán, újjáépítésén. Az emberek elhitték ezt, annál is inkább, mert mindössze három napra elegendő élelmet kellett magukkal hozni. Beregszászon az egykor pénzügyőrség épületében gyűjtötték össze a jelentkezőket. Az első menetoszlopok november 18-án, Erzsébet-napjának előestéjén indultak el gyalogmenetben fegyveres lovas katonák kíséretében Munkácson keresztül Szolyva felé.²

Fűtetlen helyiségekben helyezték el őket, a rossz élelmezés, a tisztálkodási körülmények és az orvosi ellátás teljes hiánya, az emberfeletti munka napról napra tucatjával szedte áldozatait. Az aránylag jobb erőben lévőket marhavagonokban vagy gyalog a Kárpátokon túl fekvő táborokba deportálták, sokan közülük már útközben életüket veszítették. Máig sem tudjuk pontosan, hány magyart hurcoltak el 1944 őszén Szolyvára, majd onnan a Sztarij Szamborhoz tartozó lágerekbe.³

A következő fontos eseményként a szovjet rendszer kárpátaljai kiépítését illetően meg kell említenünk az 1944 októberében–novemberében Kárpátalja valamennyi városában és falvában megválasztott Népbizottságok létrejöttét. Minden polgárnak, aki 18. évét, nemétől, nemzetiségétől, hitétől, foglalkozásától, tisztségétől függetlenül joga volt élni választójogával. Ezeknek a népbizottságoknak a küldöttei vettek részt 1944. november 26-án, vagyis 8 nappal a magyar férfiak deportálása után, azon a Munkácson összehívott kongresszuson, amelyen határozat született Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával való egyesüléséről. A fórumon 663 küldött vett részt. Közülük alig néhány magyar akadt. Előfordult az is, hogy a nagyvárosok lakosságát, például Ungvárt, Munkácsot, Husztot mindössze 5-7 küldött képviselte, ugyanannyi sok faluét, községét.⁴

² Beregszászi György: 1944 tragikus Erzsébet-napja. In: Bereginfo. 5. évf. 27. szám. Beregszász., 2001. 07. 9–15. 4. o.

³ Uo. 4. o.

⁴ Beregszászi György: A népbiztosok kongresszusa Munkácson. In: Bereginfo. 5. évf. 29. szám. Beregszász., 2001. 07. 23. 29. 4. o.

Ismert azonban, hogy sokan nem is tudták, milyen gyűlésre hívják, viszont érkezésük után a teremből már a mellékhelyiségbe sem engedték ki őket addig, amíg meg nem szavazták Kárpátalja „újraegyesítését” a Szovjetunióval. Az erőszakos szavaztatás körülményeiről számos történet kering.⁵ Az egyik történet, melynek forrása egy NKVD-s katona, aki 1944. november 26-án ott volt a Peremoha moziban, így hangzik:

„Tele volt a mozi terme, elől az asztalnál egy orosz tiszt elmondta a gyűlés célját: Kárpátalja hovatartozásáról kell dönteni. Kárpátalja Csehszlováchiához, a Szovjetunióhoz vagy Magyarországhoz tartozzon-e? A legtöbben Csehszlovákiát akarták, utána következett Magyarország, a legkevesebb híve a Szovjet-Ukrajnához való csatlakozásnak volt. A tiszt intett, géppisztolyos pufájkások álltak el az ajtókat, a tiszt újra feltette a kérdést, ki van amellett, hogy Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatlakozzon? És kezdetét vette a választási procedúra.”⁶

A kárpátaljai magyar lakosság számára tragikus következményekkel járt a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-án elfogadott 22. számú dekrétuma. Az elkövetkezendő években ennek alapján ítélték el az új rendszer számára veszélyesnek, megbízhatatlannak tartott polgárokat tíz évig terjedő börtönbüntetésre, sok esetben golyó általi halálra. Már a dekrétum első mondatai komoly aggodalomra adhattak okot:

„A magyar-német elnyomók behatoltak földünkre és öt éven át gazdálkodtak itt, bevezették az önkény véres rendszerét, gyalázták népünket. Agyongyötört népünk fiainak és leányainak ezreit üzték el kényszermunkára Magyarországra és a vele szövetséges Németországba. A fasiszta csendőrség és rendőrség kínzókamráiban, a magyar-német bitorlók által végzett kibírhatatlan kínzások és gyötrelmek következtében sok tucat és száz békés polgár pusztult el.”⁷

Külön figyelmet érdemel a dekrétum 5. paragrafusa, amelyben a következők állnak:

„Addig, míg nem fogadják el a büntető, büntetőjogi és más törvényeket, a Rendkívüli Bíróság (amit a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa állított fel „népünk ellenségei elleni harc” érdekében) saját népi jogfelfogásból és belső meggyőződésből indul ki”. Ami ebből kifolyólag azt jelenti, hogy ha a vádlott bűnös a „saját népi jogfelfogása” és „belső meggyőződés” szerint, akkor azt el lehetett ítélni.”⁸

A 22. számú dekrétum ellentétes volt bármilyen nemzetközileg elismert jogszabállyal. A Rendkívüli Bíróság sok ártatlan embert ítélt el. A rendszerváltást követően a megyei rehabilitációs bizottság sok ember becsületét adta vissza, de a megtörténteiket nem tudta feledtetni.⁹

1947 tavaszán a nehéz körülmények és a bizonytalan jövő ellenére a kárpátaljai földművesek munkához láttak, szorgalmasan készültek a vetéshez. Akkor még nem gondolták a gazdáik, hogy földjeiken már nem ők, hanem a kolhoz fog aratni...¹⁰

⁵ Dömöcki András: A novemberi manifesztum. Útközben. /Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról/. MKKSZ. Ungvár., 1998. 164. o.

⁶ Uo. 165. o.

⁷ Beregszászi György: A 22. számú dekrétum. In: Bereginfo. 5. évf. 30. szám. Beregszász., 2001. 07. 30. – 08. 05. 4. o.

⁸ Csanádi György: i.m. 4. o.

⁹ Uo. 4. o.

¹⁰ Beregszászi György: Megalakulnak az első kolhozok. In: Bereginfo. 5. évf. 38. szám. Beregszász., 2001.09.24–30. 4. o.

A sajtóban egyre több cikk jelent meg a kollektív gazdálkodás előnyeiről a kis- és törpebirtokokhoz viszonyítva. Megkezdődött a szőlők államosítása, megalakult a megyei szőlőtröszt, melyhez négy gazdaság – a beregszászi, a nagyszőlősi, a szerednyei és a bustyaházi szőlőgazdaságok – tartoztak.

1947. március 15-én Nagyberegen megalakult a Beregszászi járás első kolhoza, melyet Leninről neveztek el. A megalakulást kemény és kíméletlen „felvilágosító” munka előzte meg, egyenként hívták fel a község házára a gazdákat, az agitátorok otthonaikban zaklatták az embereket. 75 módosabb gazdát nyilvánítottak kuláknak a faluban, földjeiket elkobozták. Ezeknek az embereknek a szorgalma, tudása, hozzáértése, igyekezete később bizony nagyon hiányzott a gazdaságnak.¹¹

1948 második felében egyre nagyobb mértéket öltött a kolhozok létrehozására irányuló propagandamunka. Mivel a magyar férfiak zöme ekkor még munkatáborokban raboskodott, munkaerőhiány jelentkezett a gazdaságokban, kevés volt pl. a mezőgazdasági gépekhez értő szakember. Mozgalom indult „Traktorra, lányok, asszonyok!” jelszóval. Mivel az ország mezőgazdasága a hangzatos munkagyőzelmi jelentések ellenére komoly gondokkal küzdött, a kormány ezen ügy igyekezett segíteni, hogy kitüntetésekkel helyezett kilátásba magas terméseredmények eléréséért. Ilyen volt a Szocialista Munka Hőse cím adományozását, melyet a Legfelsőbb Tanács 1948 szeptemberi rendelete adott ki.

1948 végére már ötvenkettőre növekedett a járásban a kolhozok száma, a mezőgazdaság kollektivizálása gyakorlatilag befejeződött.¹² Ennyi kolhoz szakszerű irányítása minden erőfeszítés ellenére gyakorlatilag megoldhatatlan volt. A tehetősebb, vagyis a legtapasztaltabb gazdákat ugyanis kulákoknak minősítették, és nem vették fel a kolhozokba, vagy ha fel is vették, rövidesen kizárták őket.¹³

A termőföldek kollektivizálásával párhuzamosan végbement az addig magántulajdonban lévő gyárak, üzemek, különböző intézmények állami tulajdonba vétele.

A Kárpátontúli Ukrajnai Néptanács 1944. december 5-én rendeletet fogadott el, mely kimondta, hogy az egykori Magyarország és Csehszlovákia minden ingó és ingatlan tulajdona, vagyis az intézmények, termőföldek, erdők, vállalatok, üzemek, bányák Kárpátontúli Ukrajna tulajdonába megy át. Ennek értelmében elkobozták addigi tulajdonosaiktól a gyárakat, üzemeket, műhelyeket, üzleteket, földönfutóvá tették őket. Sok kiválóan működő üzlet, műhely vált a „nép tulajdonává”.

Államosították az üzleteket, készleteiket gyakorlatilag kifosztották. A legjobb esetben tulajdonosaiknak megengedték, hogy egyszerű alkalmazottakként tovább dolgozhassanak azokban.

1945. január 12-én a Néptanács elfogadta a Kárpátontúli Ukrajna himnuszáról, állami zászlóiról szóló rendeletet. Kárpátontúli Ukrajna himnusza természetesen a szovjet himnusz lett, zászlaja a sarló-kalapácsos vörös lobogó.

Sztálin 1945. január 23-án levelet intézett E. Beneš csehszlovák köztársasági elnökhöz, amelyben határozottan visszautasította a csehek követeléseit Kárpátaljára vonatkozóan.¹⁴ Hiába érkezett 1945 márciusában Beneš vezetésével egy csehszlovák küldöttség, hogy Molotov külügyi népbiztossal megoldja Csehszlovákia és Szovjetunió kapcsolatainak vitás kérdéseit, közöttük Kárpátalja hovatartozásának ügyét, semmilyen értékelhető előrelépés ebben az ügyben

¹¹ Uo. 4. o.

¹² Beregszászi György: Ötvenkét kolhoz alakult a járásban. In: Bereginfo. 5. évf. 42. szám. Beregszász, 2001.10.22–28. 4. o.

¹³ Uo. 4. o.

¹⁴ Beregszászi György: Az élet nem állhat meg! In: Bereginfo. 5. évf. 32. szám. Beregszász, 2001.08.13-19. 4. o.

nem történt.¹⁵ Kárpátalja végleges átadása Szovjet Ukrajnának 1945. június 29-én történt. A szerződés értelmében a Szlovákiában élő ukrán és orosz nemzetiségű személyeknek, illetve a Kárpátalján élő cseheknek és szlovákoknak 1945 végéig lehetőségük volt átköltözni a másik országba. 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége egyetlen tollvonással felszámolta Kárpátontúli Ukrajnát, eltörölte valamennyi kiváltságát zászlóstól, parlamentestől, mindenes-től. Kárpátalja egyetlen terület lett csupán a sok közül.¹⁶

Láthatjuk, hogy a szovjet rezsim erőszakos kiépítésének folyamatában a hatalom sorra távolította el a társadalom azon elemeit – értelmiséget, a kolhozosítást nem támogató parasztokat, a 18–50 éves magyar nemzetiségű férfiakat – amelyek bármilyen akadályozó tényezői lehettek volna a sztálinizmus kiépítésének a régióban.

1947–48-ban azokra a katonaköteles korú magyar fiúkra terelődik a figyelem, akik 1944-ben még túl fiatalok voltak ahhoz, hogy „málenkij robot”-ra hurcolják őket.

1948. április 15-én egy nem sok jóval kecsegtető vezércikk jelent meg a járási lap első oldalán *Újjáépítjük Donbászt* címmel.¹⁷ A cikk leszögezte:

„A körzet ifjúsága örömmel fogadta az állami munkatartalékokba való behívásról szóló felhívást. Zsúfolásig megtöltve a beregszászi városi színház nagytermét, kifejezésre juttatták azt az elhatározásukat, hogy aktív építői lesznek a szocialista népgazdaság fellendítésének, boldogan mentek el dolgozni Donbászba, hogy valóra váltsák azt, amiért annyian áldozták életüket.”

Valóban tartottak egy ilyen gyűlést Beregszászban, arra összehozták az iskolák felső osztályainak tanulóit is. Aki csak tehetett, gyorsan eltűnt a teremből. A megtorlás ezért nem maradhatott el. Éjszaka ágyukból verték fel a segédrendőrök, az úgynevezett druzsnyikok a fiatalokat és bekísérték őket a református templom udvarában lévő épületbe.

A „háromnapos málenkij robot” után tulajdonképpen a második deportálási kísérlet volt ez, áldozatai túlnyomórészt tizenéves magyar fiatalok voltak. Fegyveres őrök kíséretében szállították őket Donbászra, az úgynevezett FZO-iskolákba, vagyis szénbányákban dolgoztatták őket, megtiltották nekik, hogy hazatérjenek, akik pedig mégis megszöktek, bíróság elé kerültek.¹⁸

Máig sem tudjuk pontosan, hányan estek áldozatul ennek a példátlan akciónak.

A szovjet katonai megszállás utáni hónapokban különösen veszélyeztetett helyzetbe került a görög katolikus egyház, s egyben a ruszin művelődési intézmények is. Az addigi ruszin állami és görög katolikus elemi, illetve középiskolákat ukránként működtetik tovább.¹⁹ A korábbi ruszin iskolák helyett erőszakkal ukrán és orosz iskolákat alapítottak, és ezer számra telepítették Kárpátaljára az ukrán, illetve orosz nyelvű tanárokat. Az ungvári egyetemen, illetve a megye szak-középiskolaiban végzett kárpátaljai ruszinok és magyarok egy részét Kárpátalján kívüli munkahelyek betöltésére kötelezték. Ez úgy mond „népgazdasági érdek”-ből történt és két-három évre kötelező volt, s ha a frissen végzettek nem fogadták el az egyetem vezetői, illetve a speciális bizottság által kijelölt helyet, akkor szankciókkal sújtották, akár a diploma megvonásáig.²⁰ 1944 végétől a különféle egyházi

¹⁵ Uo. 4. o.

¹⁶ Uo. 4. o.

¹⁷ Beregszászi György: *Újjáépítjük Donbászt!* In: Bereginfo. 5. évf. 41. szám. Beregszász, 2001.10.15–21. 4. o.

¹⁸ Uo. 4. o.

¹⁹ Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp., 1997. 276. o.*

²⁰ Uo. 276. o.

szervezeteket, művelődési egyesületeket, köröket is betiltják, felszámolják.²¹ Ilyen volt pl. a Kárpátaljai Tudományos Társaság is, melynek elnökét, Ilniczky Sándor nagyprépostot, akit nemcsak ebbéli munkásságáért, hanem elsősorban a pravoszláv vallásra való áttérésének megtagadásáért 1946-ban koholt vádak alapján 20 évi „katorgára”, azaz kényszermunkára és vagyonelkobzásra ítélnék.²² A munkácsi pravoszláv püspökség már 1944 végén küldöttséget meneszt a szovjet fővárosba, amely kéri, hogy az egyházmegyét csatolják a moszkvai patriarchátushoz. A kívánságot rövid időn belül teljesítik. Ez a kárpátaljai pravoszláv egyház jelentős meg erősödését hozta magával, de ezután nyomban megkezdődnek a görög katolikus egyház elleni mind erőteljesebb támadások.

Megvonják az unitus egyház anyagi támogatását, a pravoszlávét pedig jelentősen megnövelik. A görög katolikus egyház elleni támadásokat jelentősen elősegíti az a rendelet, amelyet 1945. március 24-én fogad el Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa „A vallás megváltoztatásának szabadságáról” címmel.²³ Ebben leszögezik, hogy minden felnőtt, nagykorú állampolgárnak joga van szabad akaratából megváltoztatnia vallását vagy kiválnia felekezetéből. A rendelet hatására 1945 tavaszán több mint 60 görög katolikus parókia szűnt meg, mert hívei áttértek a pravoszláviára.

Azokat a görög katolikus lelkészeket, akik megtagadták az áttérést, bíróság elé állították és elítélték. Erre a sorsra jutott Bendász István görög katolikus kanonok is. Romzsa Tódor munkácsi görög katolikus püspököt megfenyegették, igyekeztek arra kényszeríteni, hagyja el a görög katolikus egyházat, térjen át a pravoszláv hitre. Ő azonban kategorikusan megtagadta ezt. 1947 őszén megpróbálták megölni, merényletet követtek el ellene: egy katonai tehergépkocsi elütötte azt az autót, amelyben a püspök utazott. De túlélte a merényletet! Kórházba szállították, megműtötték. Már lábadozni kezdett, amikor egy KGB által beszerezett nővér halálos injekcióval megölte.

A görög katolikus egyház azonban túlélte ezeket a megpróbáltatásokat. De csak a rendszerváltás után állították vissza jogait, kapta vissza templomait.²⁴

Mi volt a helyzet a református egyháznál? A szovjet csapatok elől nagyon sokan elmenekültek, köztük református lelkészek is. Ezáltal a református egyház nemcsak kisebb lett, hanem a 100 lelkész közül legalább 40 elhagyta gyülekezetét, szolgálati helyét.²⁵ Mindenki bizonytalan volt és Kárpátalján nem állt vezető az egyház élén. Közben az államhatalom részéről folyt a pontos felmérés. Minden lelkészről adatokat gyűjtöttek, az aktívabb egyházi személyeket figyelték.

Ebben az időben történt, hogy az államhatalom összehívta a református lelkészeket Bányába, mivel a Moszkvai Baptista Egyház részéről csatlakozásra való felhívás történt.²⁶ A lelképásztorok között nem volt teljes összhang ez ügyben, de a nagy többség és a Baráti kör minden tagja elutasította ezt a szövetséget, mert látható volt, hogy ez a kapcsolat a kárpátaljai református egyház beolvasztását jelentené.²⁷

1947-ben a Baráti kör vezetősége levelet írt Sztálinnak, melyben... kérését és egyfajta figyelmeztetést fogalmaztak meg. (Ma is él három lelkész, akik nevük

²¹ Uo. 277. o.

²² Uo. 277. o.

²³ Uo. 278. o.

²⁴ Beregszászi György: Nemzetiségi és valláspolitikai az enyhülés éve előtt és után. In: Bereginfo. 5. évf. 46. szám. Beregszász., 2001.11.19–25. 4. o.

²⁵ Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. (Változó Világ Sorozat). KMKSZ. Ungvár 1998. 46. o.

²⁶ Uo. 47. o.

²⁷ Uo. 48. o.

aláírásával erősítették meg): Horkay Barna, Zimányi József és Kovács Zoltán... (Sztálinnak tudni kell, hogy ő eszköz az Isten kezében és neki is engedelmeskedni kell az Ő akaratának). Rövidesen letartóztattak a levélírók közül két lelkészt, 1949. március 19-én még hatot. A vád: szovjetellenes tevékenység, a néphatalom megdöntésére irányuló kísérlet, az emberek félrevezetése (butítása), s főleg szovjetellenes propaganda a fiatalság körében. '56 májusában tértek haza a fogságból.²⁸

Így megfélemlítve és fenyegettségben végezték a többiek a szolgálatukat, de csak az állam által beregisztrált gyülekezetekben, tehát senki nem mehetett más gyülekezetbe igét hirdetni.²⁹

Kárpátalja római katolikus hívei a háború után a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához kerültek. A vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett, és a hívőközösség élete egyre nehezedett. A vallásos egyesületek megszűntek. Az egyház elveszítette épületeinek tulajdonjogát. A plébániákat ki kellett adni az állami hatóságoknak. Kárpátalján 1945-ben 48 latin szertartású pap működött. 1945-ben 3 papot tartóztattak le, majd 1948-tól újabb 15-öt.

A görög szertartású katolikus papok eltiprása után a vallásüldöző rendszer a latin szertartású katolikusok kapcsolatát is lehetetlenné tette az egyetemes egyházzal és a római központtal.³⁰

A szabályszerűen kinevezett egyházi vikáriust nem engedték működni, hanem önkényesen olyan papot állítottak előtérbe vezetőnek, aki hajlott a kompromisszumra annak érdekében, hogy legalább a vallási élet minimuma lehetséges legyen.³¹

Összefoglalva elmondhatjuk azt, hogy az 1944 utáni események, a szovjet-rendszer terrorra és megfélemlítésre irányuló intézkedései negatívan hatottak a kárpátaljai magyarságra, jócskán megnyirbálva annak számát, de felzárkózott, és átvészelte e kritikus időszakot. Így a szovjet hatalom „kiirtási” terve kudarcba fulladt, hiszen a magyarság Kárpátalján a mai napig is fennmaradt, megőrizve identitását.

II. fejezet

A donbászi munkaszolgálat a kigyósi túlélők emlékezetében

Kigyós Árpád-kori település, nevét a határában folyó Kigyós-pataktól nyerte.³²

A falut átszelő Ilosva–Beregszász műúton, a járási székhelytől 5 km-re fekszik. A falu a Szernye-tó szélén, az Ardói-hegy közelében található.

A XX. század Kárpátalját is érintő eseményei értelemszerűen az általunk vizsgált települést sem hagyta érintetlenül.

A községnek 51 polgára vett részt az első világháborúban, amelyben 14-en estek el.

A második világháború vérzivatarra és az azt követő események Kigyóst sem kímélték. Az 1944. novemberi deportáláskor a sztálinisták innen is elhurcolták a férfilakosságot: 76 személyből 28-an odahaltak.³³

²⁸ Uo. 49. o.

²⁹ Uo. 50. o.

³⁰ Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: Űtközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. (Változó Világ Sorozat). KMKSZ. Ungvár 1998. 55. o.

³¹ Uo. 56. o.

³² Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó Ungvár–Bp., 1993. 86. o.

³³ Uo. 87. o.

Nem volt ez másképp 1947-ben sem, Kígyóst is érintette a szovjet hatalom sajátos nemzetiségpolitikája, melynek alapján „a kárpátaljai magyar katonaköteles korú fiatalokat megbízhatatlannak nyilvánították, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányászati munkára irányították őket a donyeci szénmedencébe, ahol kötelesek voltak letölteni a három év szolgálati idejüket.”³⁴

A hatóságok hivatalosan nem indokolták, hogy a munkaszolgálatnak miért ezt a formáját kényszerítették a kárpátaljai magyarság fiataljaira. Elegendőnek bizonyult számukra, hogy egyszerűen kiküldték a katonai behívót, és az illetőnek jelentkeznie kellett a megadott időben a megadott helyen. A behívottaknak eleget kellett tenniük a parancsoknak, tudomásul kellett venniük, hogy szolgálati idejüket a szokványostól eltérő módon fogják letölteni. Aki megpróbált kibújni ez irányú kötelezettségének teljesítése alól, arra további, még keményebb megpróbáltatások vártak, és végül mégsem kerülhette el a donyeci szénbányákat. A fiatalokat fegyveres őrcsapat kíséretében szállították Donbászra.³⁵

Az elhurcoltak először az úgynevezett FEZEO-iskolába kerültek, ahol felkészítették őket a rájuk váró feladatokra. Az iskola befejezése után a dolgozók munkájuk fejében fizetést is kaptak, attól függően, hogy ki milyen nehéz munkát végzett.

Az otthonuktól távol lévő bányászati munkások számára azonban a legnagyobb veszélyt a körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozni voltak kénytelenek. A legtöbb helyen a vájatok magassága miatt mind a fúrást, mind a robbantást és a kitermelést végzőknek hason csúszva, vízben kellett ledolgozni a nyolcórás műszakot. Nyilvánvalóan ez volt az oka a sorozatossá vált szökéseknek, amivel a munkaszolgálatosok többsége megpróbálkozott. A szökevények egy részét még útközben elfogták, de a hazatértek sem örülhettek sokáig, valamilyen a hatóságok kezére kerültek, akik ezután büntetésben részesültek.³⁶

A szovjet hatalom sajátos nemzetiségpolitikájának ez a fajta bizalmatlansági jellege 1952-ben szűnt meg, amikor Donbász helyett katonai szolgálatra vitték a magyar fiatalokat is. Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el és hányan lettek áldozatai e furcsa kisebbségpolitikának, összesítő adatok sajnos nincsenek.

A sztálini rezsimnek ez a sajátossága a kígyósi férfilakosságot is nagyban érintette. Kígyósról a mostani adatok alapján körülbelül 15 férfit vittek el donbászi munkaszolgálatra. A mostani kutatás keretében mind az öt jelenleg élő elhurcoltat sikerült felkutatni, s egységes kérdések alapján összeállított mélyinterjú formájában kikérdezni őket az akkori eseményekről, és a munkatáborban töltött idejükről.

A fejezet felépítése az interjúk alapján négy egységből áll. Az első két részben az elhurcoltak személyes adatait, az elhurcolás körülményeit, s a lágerben töltött időszakot taglaljuk, a másodikban pedig az elhurcolás időszakának emlékezetét, s magát a szovjet-képet a szemtanúk visszaemlékezése alapján. Az utolsó részben pedig az elhurcoltak jövőképét, jelenlegi életüket, magyarságerzetüket vizsgáljuk.

A megkérdezettek közül, akik munkaszolgálatot teljesítettek Donbászban a legidősebb 1927-es születésű, a legfiatalabb 1930-ban született.

³⁴ Svetkó Erzsébet: A donbászi munkaszolgálat. In: Köz-politika. Beregszász 2003.56. o.

³⁵ Svetkó Erzsébet: Nemzetiségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: Diákok és fiatal kutatók tudományos konferenciájának anyagai I. Beregszász 2005.6. o.

³⁶ Svetkó Erzsébet: i.m. 57. o.

Lássuk a válaszadók neveit, születési idejüket és helyüket: Csok András 1927, Kígyós; Sass József 1928, Kígyós; Végh István 1928, Kígyós; Kész Balázs 1928, Salánk; Markó János 1930, Nagymuzsaly.

Jelenlegi foglalkozásukat tekintve mindannyian nyugdíjasok. Egy adatközlőt kivéve (görög katolikus) mindegyikük református vallású. Hárman házasságban élnek, egy közülük élettársi viszonyban él, egy pedig özvegy. Nemzetiségüket tekintve mindannyian magyarok.

Családi állapotukat tekintve az elhurcolás idején mindannyian nőtlenek voltak, tehát egyértelmű, hogy gyermekük sem volt, és nagyobb részük földművesként dolgozott a faluban, egy közülük pedig tanuló volt Beregszászban. Arra a kérdésre, hogy milyen pártnak vagy szövetségnek volt tagja abban az időben, az adatközlők egyöntetűen azt válaszolták, hogy semmilyen pártnak nem voltak a tagjai. Az elhurcolás időpontjában némi eltérések vannak a válaszadók emlékezete alapján: a megkérdezettek közül hármat 1948-ban vittek el, míg a másik részüket 1947-ben és 1949-ben. Az összegyűjtésük a megkérdezettek többségi válasza alapján az volt, hogy jöttek és elvitték őket, míg egy válaszadó szerint mindenki ment, és ő is velük tartott, tehát behívót egyikük sem kapott.

Pontos adatot, hogy hány embert is vittek el a községből egyikük sem tudott mondani, de a válaszok alapján 5–15 között lehetett a számuk. A válaszadók közül hármat a beregszászi református templomnál gyűjtötték össze, volt akit Munkácson, s volt aki nem emlékezett rá. Többségüket teherautóval, de akadt olyan is, akit személyszállító vonattal, és teherszállító vonattal vittek a kárpátaljai gyűjtőhelyre. Az adatközlők közül négyen azt mondták, hogy a toborzás alatt nem alkalmaztak erőszakot, viszont egy szemtanú szerint igen is voltak verések, amiről így nyilatkozott: *„Volt akit megverték, s még 3 napig a végébe sem engedték.”*

A kárpátaljai gyűjtőhely után többségüket Munkácsra, majd Horlovkára, azután Nikitovkára vitték, s volt akit a gyűjtőhely után rögtön Vorosilovográdra szállítottak. Egy válaszadó kivételével egyikük sem tudta, hogy hová viszik, és az útvonal alapján sem tudták megállapítani, hogy merre is tartanak valójában. Az útvonal megjelölésénél a többségüknel megegyező válaszok voltak: Lemberg, Kijev, Harkov, Ivanovka, Horlovka, Vorosilovográd érintésével Donbászra szállították őket. Az, hogy milyen módon szállították őket Donbászra, majdnem megegyező válaszok születtek, többségüket marhavagonokba zsúfolták, de volt, aki személyszállító vonattal érkezett meg a kijelölt helyre. A megkérdezettek közül négy kivételével egy tud csak olyan esetről, hogy valaki valamilyen oknál fogva mentesült a donbászi munkaszolgálat teljesítése alól. Ő is csak azért menekült meg, mert szemtanúja volt egy gyilkosságnak, amit egy hivatali személy követett el, s hallgatásának ára a szolgálat alóli felmentése volt.

A megkérdezettek többsége azt vallotta, hogy azért vitték el a kárpátaljai magyar férfiakat Donbászra, mert dolgoztatni akarták őket. Viszont volt aki azt mondta, hogy meg akarták gyengíteni a magyar közösséget, és volt olyan válasz is, hogy nem tudja valódi okát a szovjetek eme intézkedésének.

Arra a kérdésre, hogy a hatóságok indokolták-e, hogy miért viszik az embereket Donbászra, négy adatközlő egyöntetűen azt válaszolta, hogy nem, míg egy azt, hogy igen, az indok az volt, hogy „segíteni kell”.

Mindannyian végig ugyanazon a helyen voltak. A legkevesebb idő 4 hónap volt, a legtöbb 4 év, amit a válaszadók Donbászban töltöttek. De volt aki 8 hónapot, míg a többi két szemtanú 1,5, illetve 3 évet dolgozott le a munkatáborban. Egy adatközlő kivételével – rögtön dolgozni küldték – a többiek részvételük FEZEO-képzésben, de a képzés időtartama megosztott volt a válaszok alapján: volt aki 6 hónapot tanult, de volt aki 3 hónapot, és akadt olyan is, aki csak 15 napig tartó ún. felkészítő „tanfolyamon” vett részt. A munkaköri beosztás kapcsán a legtöbben bányafűróként, volt aki csillén, s volt aki egyszerűen szénlapátolóként dolgozott. A munkáért pénzbeli juttatást az öt adatközlő közül csak három kapott, az is kb. 400-500 rubel között mozgott, a többiek pedig ruhát, ételt, szállást kaptak munkájukért cserébe. Négy adatközlő válasza alapján az étel mennyisége nem volt bőséges, de nem éheztek, és ottlétük alatt mindig kaptak enni, de egy válaszadó viszont azt mondta, hogy a fizetésükből kellett ételt venniük, mert máskülönben éheztek volna. A tisztálkodásra mindennap lehetőségük volt, ezt is egybehangzóan állították a megkérdezettek. Mindegyikük állítása szerint bármikor írhattak levelet, és küldhettek haza, illetve kaphattak csomagot otthonról (már ha tudták az otthoniak, hogy hol voltak igazából a szeretteik).

Arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségűek voltak velük a lágerben, megosztott volt a válaszadás, a többség azt mondta, hogy nem voltak vele más nemzetiségűek, de Józsi bácsi elmondása alapján voltak vele cigányok, oroszok, míg János bácsi szerint vele németek is voltak.

A válaszadók többsége nem érezte hátrányát magyarságának, de voltak akik igen, s ez abban nyilvánult meg, hogy nem tudtak orosz nyelven beszélni.

Majdnem egybehangzó válasz született arra a kérdésre is, hogy voltak-e betegek a donbászi tartózkodásuk alatt. A legtöbbször válasza a „nem” volt, de István bácsinak eltört a lába, János bácsi pedig gyengeségre hivatkozott. Visszaemlékezésük alapján elmondták, hogy betegségük alatt nem igazán törődtek velük, csak éppen arra ügyeltek, hogy ne haljanak meg. A megkérdezettek közül csak János bácsinak maradt maradandó betegsége a munkaszolgálat idejéből, mégpedig idegrendszeri problémák, a többieknek semmilyen károsodásuk nem maradt abból az időből.

Az ismerősökre, falubeliekre vonatkozó kérdésre az adatközlők nem tudtak pontos számot adni, de mint kiderült, voltak velük ismerősök is, de ők számok és nevek helyett a „sok”, „többen” mennyiségjelölést adták válaszként a kérdésre. A megkérdezettek közül ketten mondták azt, hogy ritkán fordultak elő verések, volt aki azt mondta, hogy soha nem vertek meg senkit, de volt aki azt vallotta, hogy a verések mindennaposak voltak.

Arra, hogy mesélik el egy napjukat a lágerben töltött időkről, arról majdnem mindenki egységes történetet mondott el. Korán reggel – pontos időpontot nem említettek – kezdődött a munkanapjuk. Volt egy munkavezető, aki csoportba gyűjtötte össze az embereket, és egyben ő is volt az, aki kiosztotta a személyre szabott feladatokat is. Több műszakban dolgoztak napi 8 órát. A munkaidő letelte után természetesen pihenéssel töltötték el az időt, mivel a munkájuk fáradtságos és megerőltető volt. A hét végén nem dolgoztak, mindenki szabadon azzal foglalkozhatott, amivel akart. Jóska bácsi elmondta,

hogy ők a bánya melletti mezőre jártak ki kártyázni, s ő ott töltötte szabadidejének legnagyobb részét.

A megkérdezett öt személy közül csak kettőt engedtek „hivatalosan” haza, miután lejárt a kiszabott „munkaidejük”, a többi három bácsi nem bírta az ottani körülményeket és megszökött. A szökések nagyon nehezek, kimerítőek, néha erőt próbálóak voltak. Számos akadályon kellett végigmenniük azért, hogy végre hazajuthassanak. András bácsi elmondása alapján ő egyik társával szökött a vonat ütközőjén megbújva, és Szolyván, majd Kovászón keresztül végül is hazaérkezett. István bácsi is kisebb csoporttal ugyanúgy, a vonat ütközőjén szökött haza. Viszont ők a Kárpátokon is áthaladtak gyalogosan, mezitláb, hogy a hidegtől, és a jégtől a lába a duplájára dagadt, de végül ő is szerencsésen hazaérkezett. Érdekes és meglepő volt Jóska bácsi szökése / szöktetése is, ami a többiekhez képest eltérő volt és nem mindennapi, amit ő ekképpen mesélt el:

„A szökésem meg volt játszva. Nekem leküldtek egy eredeti paszportot. Én magam jöttem, de velem vót az édesapám, s aki jött utánam annak az apja Oroszországban vót, és ű is rendesen beszélt oroszul. Bementünk Horlovkáig, és ottan felültünk egy teherautóra, és akkor bementünk Sztalinovig (ma Donyeck). Ottan ez kerített kvártélyt nekünk, hogy hol aludjunk. Aztán megvette a jegyet mindenkinek, és jöttünk egészen Lembergig. Lembergben üktőlük elváltunk, és édesapám kitalálta, hogy vegyünk repülőjegyet. Megvettük a jegyet este. Ott vót egy tag, aki Beregszászban dolgozott a nyomozóosztályon, és megkérdezte, hogy hova mennek? Nekem már gyanús vót, mert a paszport még akkor nem az enyém vót. Mondom, ha elkapnak, akkor baj lesz. De oszt nem vót semmi. Nyóc órákkor kellett vóna indulni a gépnek, de a gép nem indult, mert rossz az idő. De a paszport a határőrnél vót, mert a határőr csinálta a beszállást. Na fogtuk magunkat és leültünk enni, mert má éhesek vótunk. Fél tizenkettőkor azt mondták, hogy indul a gép. Menni kell beszállásra. Hát még akkor is esett az eső.

A határőr ott állt a gép szárnya alatt, és kiáltotta a nevét annak, akinek menni kellett oda bemutatkozni. A paszportot ideadta, és be a gépbe! Az egy régi katonai gép vót, kétoldalt falóca. Felszálltunk. Elértünk a Kárpátokba, és a leszállás olyan rossz vót, hogy hát Máté István még beteg is lett. Na leértünk. Hát akkor még taxik nem vótak egyáltalán, hanem ilyen fiákerek. Mondta, hogy nem bír jönni, ülünk fel egy fiákerre. Felültünk a fiákerre! Bejöttünk Ungvárig. Bementünk Ungvárra a vérkepartra, ott állt két jenki német busz, ami valamikor a németeké vót. Az egyikbe megvettük a jegyet, beszálltunk. Az is beszállt. Na mindegy mondom, én elmentem hátra. És akkor indulni kén elfele, de a busz nem gyűl be. Hát ki kell szállani, a buszt meg kell nyomni. Kézzel kellett nyomni jó 50 méteren, míg begyűlt. Na oszt végül beültem megint hátra. Mondtam, hogy hát Munkácsra megyek, és Gejőcre való vagyok.

Munkácsra a városháza előtt megálltunk, kiszálltunk. Ottan ilyen szó-davizet árultak, édesapám monda, had igyon vizet, addig elmege az a tag. Kijöttünk, nem is láttunk senkit. Jövünk végigfele a beregszászi úton, ott meggyet árulnak. Na vegyünk meggyet! Pakolom befele a zsebembe, na erre csak a tag megáll mellettem, ű is vesz meggyet. Na mondom, itt bajba leszek. Na akkor

megindultam visszafele. Két vagy három hétig még Munkácson vótam avval az idegen paszporttal, az egyik ismerősömnél. Munkácson vótam, míg le nem küldték az eredeti paszportomat.”

Most pedig a téma azon részének elemzése következik, amelyben megvizsgáljuk a hazaérkezés utáni időszakot, hogy az elhurcoltak Donbász után hogyan is tudtak beilleszkedni „rég” környezetükbe.

Hazatérésük után a megkérdezettek mindegyike könnyen tudott munkahelyet találni, és egyikük sem érezte hátrányát annak, hogy elhurcolták. A megkérdezettek több mint fele bárkinek elmondhatta, hogy mi történt vele, de volt aki szintén elmondhatta volna, de ő inkább hallgatott. Az érintettek mindannyian főleg a családnak, rokonoknak mesélték el a Donbászban töltött időszakot.

Kártérítést egyikük sem kapott, de egy adatközlő kivételével mindannyian igényelnének. Van aki Magyarországtól várná, s van aki Svájtól, és volt olyan is, aki nem tudja, hogy kitől is várná valójában a kártérítést.

Arra a kérdésre, hogy haragszanak-e a donbászi események miatt az elhurcoltak, a többség azt válaszolta hogy nem, de volt aki haragszik, és ő nem másra, mint a szovjetrendszerre.

A válaszadók többsége nem haragszik, de nem is sírja vissza az akkori rezsimit, de voltak olyanok is, akik haraggal gondoltak vissza a szovjetrendszerre.

A öt válaszadó közül négynek maradtak meg tárgyi emlékei a Donbászban töltött időszakáról, ezek főleg fényképek és feljegyzések.

A kutatásunk utolsó nagyobb egységében a megkérdezettek jövőképeére szeretnénk rámutatni, űk, akik több rendszerváltást is megélték, hogyan is látják a kárpátaljai magyarság ügyét, a fennmaradás esélyeit.

A megkérdezettek közül a jelen időben egyikük sem tagja semmilyen szervezetnek, sem pártnak. Arra a kérdésre, hogy melyiket nevezik anyaországnak a válasz már megosztott volt. A többség Kárpátalját jelölte, a másik része a válaszadóknak Magyarországot nevezte anyaországának. Szülőföldjeként, egy adatközlő kivételével (ő Ukrajnát jelölte), Kárpátalját nevezték meg.

A megkérdezettek több mint a fele szerint Magyarország kötelékében volt jobb élni, míg a másik részük a csehek alatti időt vélte a legjobbnak.

Arra a kérdésre, hogy milyen érzéssel tölti el őket az, hogy magyarként élnek Ukrajnában, megosztott válasz született. Voltak, akiket közömbösséggel töltött el, volt akit büszkeséggel, és volt aki természetes dolognak tekintette.

A válaszadók véleménye/meglátása megosztott abban a kérdésben, hogy hogyan látják űk a kárpátaljai magyarság ügyét, a fennmaradás esélyeit: ketten azon a véleményen vannak, hogy Kárpátalján mindig lesz magyar közösség, másik két adatközlő szerint a kárpátaljai magyarság jövője Magyarországtól függ, s volt olyan válaszadó is, aki erre a kérdésre nem tudott választ adni.

Van, aki nem ítéli el azokat, akik kivándorolnak Magyarországra, elhagyják szülőföldjüket, viszont a többségük ellenkező véleményen van, elítéli azokat, akik a jobb megélhetésért itt hagyják hazájukat, de akadt olyan válaszadó is, aki azt mondta, hogy ha lenne lehetősége rá, akkor ő is elmenne.

Az adatközlők többségében nincs harag a donbászi események miatt, de egy válaszdó haragszik, haragszik a szovjet idők emlékeire.

Az utolsó záró kérdésre, hogy a megkérdezettek kikről tudnak még, akik életben vannak, a válaszdók negyede nem tudott már mondani senkit, a többiek pedig szinte ugyanazokat nevezték meg, azaz egymást. Viszont egy adatközlő más személyre is emlékezett, név szerint Fábíán Bélára Nagyberegről.

A túlélők elmondásai alapján sok meg nem válaszolt kérdésre kaphatunk választ, ami nagy segítség volt a kutatásunkban. Emelett betekinthe-tünk azon szerencsétlenül járt kárpátaljai magyar fiúk/férfiak életének egy olyan szakaszába, amire fájdalmas volt visszaemlékezniük, a szovjet rezsim eme intézkedése kitépett egy részt az életükből, amit már senki nem adhat vissza nekik, meggyötörte őket emberileg és lelkileg egyaránt, de a rossz emlékek ellenére mégis válaszoltak az általunk feltett kérdésekre, ezzel segítve munkánkat. Köszönettel tartozunk nekik érte!

Végeredményben elmondhatjuk azt, hogy az 1944-es „málenkij robot” után a donbászi munkaszolgálatra való kötelezés újabb magyarellenes politikája volt az szovjet hatalomnak, amellyel igyekezett meggyengíteni a magyar közösséget.

IRODALOM

- Beregszászi György: 1944 tragikus Erzsébet-napja. In: Bereginform. 5. évf. 27. szám. Beregszász, 2001. 07. 9–15. 4. o.
- Beregszászi György: Engedjétek haza férjeinket, apáinkat, testvéreinket, fiainkat! In: Bereginform. 5. évf. 31. Beregszász., 2001. 08. 6–12. 4. o.
- Beregszászi György: A népbiztosok kongresszusa Munkácson. In: Bereginform. 5. évf. 29. szám. Beregszász., 2001. 07. 23.–29. 4. o.
- Beregszászi György: A 22. számú dekrétum. In: Bereginform. 5. évf. 30. szám. Beregszász, 2001. 07. 30.– 08. 05. 4. o.
- Beregszászi György: Megalakulnak az első kolhozok. In: Bereginform. 5. évf. 38. szám. Beregszász, 2001.09.24–30. 4. o.
- Beregszászi György: Ötvenkét kolhoz alakult a járásban. In: Bereginform. 5. évf. 42. szám. Beregszász, 2001.10.22–28. 4. o.
- Beregszászi György: Az élet nem állhat meg! In: Bereginform. 5. évf. 32. szám. Beregszász, 2001.08.13–19. 4. o.
- Beregszászi György: Újjáépítjük Donbászt! In: Bereginform. 5. évf. 41. szám. Beregszász, 2001.10.15–21. 4. o.
- Beregszászi György: Nemzetiségi és valláspolitikai az enyhülés éveitől és után. In: Bereginform. 5. évf. 46 szám. Beregszász, 2001.11.19–25. 4. o.
- Botlik József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. sz-i történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány. Bp., 2000. 284. o.
- Botlik József: Három kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp., 1997. 276. o.
- Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó Ungvár–Bp., 1993. 86. o.
- Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. PoliPrint. Ungvár, 2004. 197. o.

- Dömöcki András: A novemberi manifesztum. Útközben. /Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról/. KMKSZ. Ungvár, 1998. 164. o.
- Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. (Változó Világ Sorozat). KMKSZ. Ungvár, 1998. 46. o.
- Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. (Változó Világ Sorozat). KMKSZ. Ungvár, 1998. 55. o.
- Svetkó Erzsébet: Nemzetiségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: Diákok és fiatal kutatók tudományos konferenciájának anyagai I. Beregszász 2005. 6. o.
- Svetkó Erzsébet. A donbászi munkaszolgálat. In: Köz-politika. Beregszász 2003. 56. o.

Adatközlők névsora:

- Csok András: 1927. 10. 06.
Sass József: 1928. 03. 21.
Kész Balázs 1928. 06. 10.
Végh István: 1928. 06. 21.
Markó János: 1930. 03. 10.